

DE VIJVERS VAN ELSENE

EN OMGEVING

BRUSSELS
HOOFDSTEDELIJK
GEWEST

SOLIBEL
EDITION

De collectie
BRUSSEL, STAD VAN KUNST EN GESCHIEDENIS

is een initiatief van
Staatssecretaris Didier van Eyll,
verantwoordelijk voor het Brusselse erfgoed
in samenwerking met
uitgeverij Solibel Edition

Adviescomité
onder het voorzitterschap van Cécile Jodogne, kabinet van de Staatssecretaris
Bénédicte del Marmol, dienst Monumenten en Landschappen
Christine Denayer, dienst Monumenten en Landschappen
Olivier de Patoul, Solibel Edition
Marc Gierst, graficus
David Stephens, gespecialiseerd journalist

Realisatie
Cercle d'Histoire locale d'Ixelles

Redactieteam
Emile Delaby - Anne de San - Roger Duterme - Gustave Fischer - Emile Kesteman
onder de coördinatie van Michel Hainaut

Dankbetuigingen
De auteurs danken van harte alle instellingen en personen die deze uitgave mogelijk hebben
gemaakt, en in het bijzonder Marcel Vanhulst, fotograaf bij het Brussels Hoofdstedelijk Gewest.

HERKOMST VAN DE ILLUSTRATIES

b = bovenaan; m = midden; o = orderaan; r = rechts; l = links; a = achtergrond

Archief van de Cercle d'Histoire locale d'Ixelles: 2-3, 4, 5(b), 7(o), 8, 9(b), 11, 12, 13, 14(o), 15(o), 16, 18, 22(o), 22-23(b), 25(b) *L'Emulation*, 29, 30, 31(b); Algemeen Rijksarchief: 6-7(b); Koninklijke Bibliotheek Albert I, Prentenkabinet: 5(o); Roger Duterme: 25(o), 31(o); Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium (©IRPA-KIK): 15-16(m), 18(b); Gemeentemuseum van Elsene: 9(o); Stedebouwkundige dienst van Elsene: 10; Marcel Vanhulst-Brussels Hoofdstedelijk Gewest: 1, 17, 20-21, 22(b, m), 23(o), 24, 25(b, r), 26, 27, 28, 32(b), 32(o), omslagfoto's.

INLICHTINGEN

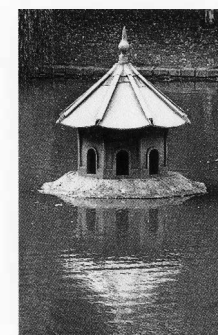
Cercle d'Histoire locale d'Ixelles
Viaductstraat 6 - 1050 Brussel - Tel. 02/511.90.84 toestel 1870

- De vijvers van Elsene zijn te bereiken met:
- De trams en bussen 38, 60, 71, 81 (kant Flageyplein)
 - De trams 93 en 94 (Louizalaan)
 - De trams 23, 90, 93 en 94 (verkeersplein De Ster)

BRUSSEL, STAD VAN KUNST EN GESCHIEDENIS

DE VIJVERS VAN ELSENE

EN OMGEVING

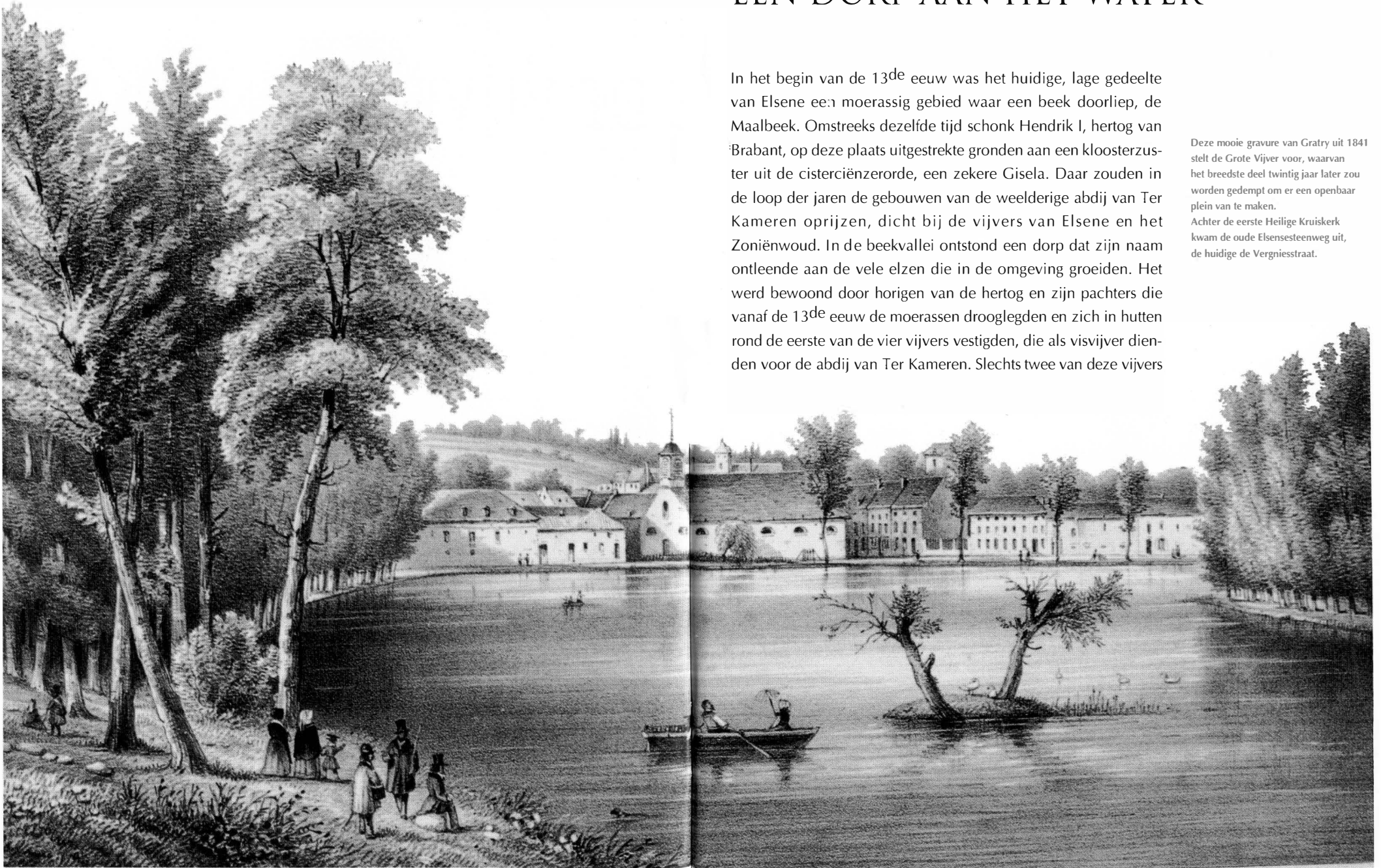

EEN DORP AAN HET WATER	3
De abdij van Ter Kameren	4
De grote vijver, vis reservoir van de abdij van Ter Kameren.....	5
De bierbrouwerij	8
De ijsexploitatie	9
DE URBANISATIE VAN DE WIJK ROND DE VIJVERS ..	10
De Koningstuin.....	12
De vijvers en hun omgeving	13
De drie Heilige Kruiskerken.....	14
Het Eugène Flageyplein	16
EEN WANDELING ROND DE VIJVERS.....	20
Overzicht van de architectuur sinds 1875	20
KUNSTWERKEN EN KUNSTENAARS	30

EEN DORP AAN HET WATER

In het begin van de 13de eeuw was het huidige, lage gedeelte van Elsene een moerassig gebied waar een beek doorliep, de Maalbeek. Omstreeks dezelfde tijd schonk Hendrik I, hertog van Brabant, op deze plaats uitgestrekte gronden aan een kloosterzuster uit de cisterciënzerorde, een zekere Gisela. Daar zouden in de loop der jaren de gebouwen van de weelderige abdij van Ter Kameren oprijzen, dicht bij de vijvers van Elsene en het Zoniënwoud. In de beekvallei ontstond een dorp dat zijn naam ontleende aan de vele elzen die in de omgeving groeiden. Het werd bewoond door horigen van de hertog en zijn pachters die vanaf de 13de eeuw de moerassen drooglegden en zich in hutten rond de eerste van de vier vijvers vestigden, die als visvijver dienden voor de abdij van Ter Kameren. Slechts twee van deze vijvers

Deze mooie gravure van Gratry uit 1841 stelt de Grote Vijver voor, waarvan het breedste deel twintig jaar later zou worden gedempt om er een openbaar plein van te maken. Achter de eerste Heilige Kruiskerk kwam de oude Elsenessteenweg uit, de huidige de Vergniesstraat.

zijn overgebleven. Behalve het werk voor de abdijsmolen hielden de horigen en pachters zich vooral bezig met landbouw, visvangst en het sprokkelen en vervoeren van hout, dat in die tijd de belangrijkste brandstof was. In de 17de eeuw kwam daar nog het bierbrouwen bij, een activiteit die door de aanwezigheid van water begunstigd werd. De bierbrouwerij zou gedurende twee eeuwen de bloei van Elsene betekenen. Vandaag leeft ze alleen nog voort in talrijke straatnamen rond de vijvers : Kuipstraat, Spiraalbuisstraat, Brouwerijstraat, ...

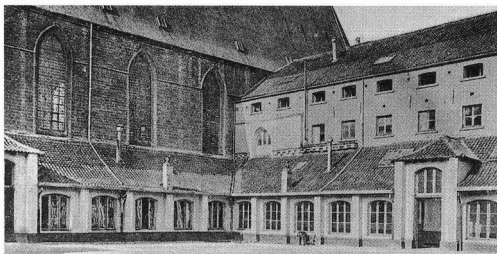
De visrijke waters van de vijvers en van de Maalbeek zorgden samen met de opbrengst van de akkers voor het voedsel van een dorpsgemeenschap die zich geleidelijk uitbreidde rond de oevers van de grote vijver. Daar zouden ook de eerste kerk van Elsene gebouwd worden, twee kastelen en later nog talrijke buitenhuizen. Een 19de-eeuws auteur schreef dat Elsene "een landelijke gemeente was met mooie vijvers waarvan de uitspanningen de wandelaars aantrekken." Die vijvers zijn tot op vandaag een geliefde wandelplek gebleven, en niet alleen voor de inwoners van Elsene.

DE ABDIJ VAN TER KAMEREN

Kort na 1200 stichtte Gisela met de steun van de bisschop van Kamerijk op een door hertog Hendrik I geschonken stuk grond naast de Maalbeek (of Pennebeek zoals zij ook genoemd werd), aan de rand van het Zoniënwoud, een klooster dat de regel van de Cisterciënzers aannam. Van de Latijnse kloosternaam *Camera Beatae Mariae* werd de Vlaamse naam Ter Kameren afgeleid. In de 13de eeuw zou de H. Bonifatius, de zoon van een goudsmid aan het Kantersteen en een tijdlang bisschop van Lausanne, tot aan zijn dood in de abdij verblijven.

De abdij van Ter Kameren ontwikkelde zich gestaag en kende periodes van grote bloei. Vorsten zoals Maximiliaan van Oostenrijk en aartshertogin Isabella brachten haar een bezoek. Maar er waren ook slechte tijden met de godsdienstoorlogen in de 16de eeuw en de jarenlange strijd tegen de Franse legers van Lodewijk XIV in de 17de eeuw.

De Ter Kamerenabdij in 1902. Van de oorspronkelijke romaanse gebouwen zijn nog een muurvak en een kroonlijst bewaard.

De Ter Kamerenabdij en omgeving werden in 1989 en 1993 wettelijk beschermd wegens hun historische, architecturale en landschappelijke waarde.

De gotische abdijskerk dateert uit de 14de eeuw en is omringd door de kloostergebouwen. Het klooster dat na de godsdiensttwisten in 1578 werd heropgebouwd, werd in het begin van de jaren 1930 gerestaureerd.

De tuinen die in het begin van de 18de eeuw werden aangelegd, bestaan uit vijf opeenvolgende terrassen die men bereikt langs een ingang in Lodewijk XIV-stijl en een monumentale trap.

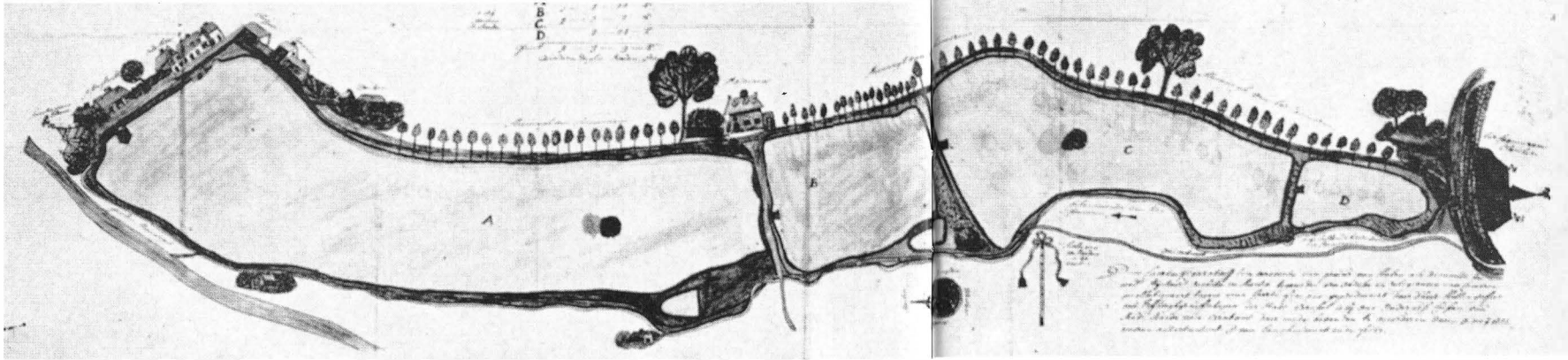
Tijdens de vreedzame 18de eeuw werd het ereplein in classicistische stijl herbouwd door abdis Séraphine Snoy. De woning van de abdis imponeert door de volmaakte verhoudingen en de strenge symmetrie. Na de opheffing van de abdij van Ter Kameren tijdens de Franse Revolutie kregen de gebouwen de meest uiteenlopende bestemmingen, gaande van katoenfabriek tot bedelaarstuchthuis. De Krijgsschool was er gevestigd tot 1908. Na de restauratie van de gebouwen in de jaren 1930 namen het Hoger Rijksinstituut voor Decoratieve Kunsten en het Nationaal Geografisch Instituut er hun intrek.

DE GROTE VIJVER, VISRESERVOIR VAN DE ABDIJ VAN TER KAMEREN

In de 19de eeuw lagen er nog vier vijvers tussen de abdijsgebouwen en de abdijsmolen. In tegenstelling tot de abdij is de molen intussen verdwenen, terwijl ook de Maalbeek nu ondergronds loopt. De molen stond ongeveer aan het begin van de huidige

De vijvers van Elsene in de 16de eeuw in de richting van de Ter Kamerenabdij, door Hans Collaert.

In de 18de eeuw verbond een snoer van vier vijvers het dorp Elsene met de Ter Kamerenabdij. Van links naar rechts : de grote vijver die het Eugène Flageyplein en de huidige eerste vijver omvatte, het Pennebroeck en de Ghevaert, die vandaag samen de tweede vijver vormen, en de kleine Paddevijver, gedempt voor de Rode Kruissquare.

HET ONSTAAN VAN DE MAALBEEK
Het Zoniënwood is altijd rijk geweest aan bronnen, langswaar een deel van het vele regenwater weer aan de oppervlakte komt. Sommige van die bronnen voeden beekjes die zich in de loop van vele duizenden jaren een dal hebben uitgeschuurd door het woud. Op de plaats waar zo'n bron ontsprong werd in de 13de eeuw de Ter Kamerenabdij gesticht. Aan de oevers van de beek vestigden zich enkele landbouwers en ontstond het primitieve dorp Elsene. Vanwege de vele watervogels die rond de beek kwamen nestelen, kreeg deze de naam Pennebeek. Later toen het water van de beek gebruikt werd om het rad van de abdijsmolen aan te drijven, veranderde de naam in Maalbeek. De vallei van de Maalbeek was toen nog een opeenvolging van vele vijvers in Elsene, Etterbeek, Sint-Joost-ten-Node en Schaarbeek. Vandaag blijven er nog maar enkele over, waarvan twee in Elsene. De Maalbeek werd bij de aanleg van het Heilig Kruisplein gekanaliseerd en overwelfd. De kronkelende Graystraat die in de beekbedding werd aangelegd, toont nog de vroegere loop.

Zwanenstraat, naast het Eugène Flageyplein. Dit plein ontstond onder de naam Heilig Kruisplein door het dempen van een deel van de zogenaamde 'grote vijver'. Het water van deze vijver, die door een dijk was omgeven, dreef het molenrad aan.

De grote vijver was ook de visvijver van de abdij en leverde de zusters karpers en baarzen. Eenmaal per jaar werd de vijver gelegegd; het water stroomde langs een aquaduct die speciaal voor dit doel was gebouwd, in een soort kelder waar een net de vissen tegenhield. Vandaar liep het water in de Maalbeek.

Deze "miraculeuze visvangst" had telkenjare plaats op 25 november, de feestdag van de H. Catharina. Tijdens het regen-seizoen liep de vijver opnieuw vol en werd er jonge vis in uitgezet die in kleine pootvijvers naast de andere vijvers werd gekweekt. De pootvis kon dan weer groeien tot aan de volgende visvangst.

De eerste vijver nabij het Flageyplein is wat er overblijft van de "grote vijver". De vroegere tweede en derde vijver zijn met elkaar verbonden tot de vijver tussen de Gedachtenissquare en de abdij van Ter Kameren. Voor de abdij lag destijds nog een vierde vijver, kleiner dan de andere drie, die nu gedempt is en de huidige Rode-Kruissquare vormt.

De Maalbeek die beneden in de vallei liep en de grond moerassig maakte, werd tijdens het graven van de vijvers in een afzonderlijke bedding gelegd. Ze liep naast de huidige Generaal de Gaullelaan en mondde uit in de grote vijver nabij de watermolen.

ONTSTAAN VAN HET DORP ELSENE

Het kleine groepje huizen rond de molen was de wieg van het dorp Elsene. Aan het begin van de huidige de Vergniesstraat stond reeds een kapelletje naast een "gasthuys". Deze liefdadige instelling was een rustplaats voor de arme lieden die beladen met takkenbossen uit het Zoniënwood naar Brussel terugkeerden. Door de goedertierendheid van de hertog van Brabant en diverse vrijheden konden de houtsprokkelaars er genieten van brood, kaas en bier om hun honger en dorst te stillen. Bovendien mochten ze gebruik maken van een paard om hun last te dragen tot aan de top van de "steile berg", met andere woorden het klimmende gedeelte van de Elsensessteenweg in de richting van de Naamse Poort.

HET WITTE HUIS

Deze mooie herberg met witgepleisterde gevel droeg in de 18de eeuw het uithangbord "Don Juan". Tijdens de Franse Revolutie verstopte de godsvruchtige herbergier Karel Delhaye de relieken van Sint-Bonifatius in de kelders van zijn herberg, die toen al "Het Witte Huis" heette. In dit trefpunt van laag Elsene, eigendom van de familie Colet, vonden geregeld volksbals plaats tot de afbraak omstreeks 1930. De herberg stond op de plek waar nu het Radio-omroepgebouw staat.

DE LEGENDE VAN DE FARO

Als we P. Le Roy mogen geloven, die in 1885 de eerste monografie over Elsene schreef, was het aan de oevers van de vijvers dat ridder Hugo van Kantersteen in 950 een vreemdsoortige wedstrijd organiseerde, waarbij twee meester-herbergiers uit Brussel, de uitbaters van respectievelijk de "De Fles van Brabant" en "De Hoge Pint", het tegen elkaar opnamen in het bereiden van de beroemde faro. Deze "gouden likeur" (faro in het Spaans) is een bier op basis van lambiek, verkregen uit gerstemout en rauwe tarwe die een natuurlijke gisting ondergaan. Een kleurrijk verhaal maar vanuit historisch oogpunt weinig geloofwaardig, want volgens L. Quiévreux werd de eerste faro bij ons pas gebrouwen tijdens het bewind van Keizer Karel!

DE BIERBROUWERIJ

Het eerste bier werd op ambachtelijke wijze gebrouwen door de boeren, meer bepaald binnen de abdijmuren. De productie was hoofdzakelijk voor eigen gebruik bestemd, maar ook dorstige voorbijgangers konden er terecht voor een kroes schuimend bier. Vanaf de 15de eeuw werden deze kleine brouwerijtjes annex café rond de grote vijver almaar talrijker. Aangezien de jurisdictie van de stad Brussel slechts tot de linkeroever van de Maalbeek reikte, ontsnapten deze herbergen aan de stadsbelastingen op het bier. Het goedkope bier en de mooie omgeving lokten vanzelfsprekend heel wat Brusselse wandelaars.

De meest ondernemende brouwers vergrootten hun installaties en leverden hun bier aan andere herbergen. In de 17de eeuw begon de bloeiperiode van de Elsense brouwnijverheid. Vele kleine brouwerijtjes verdwenen, maar andere groeiden uit tot industriële bedrijven. Ook het aantal cafés en uitspanningen nam navenant toe.

In de eerste helft van de 20ste eeuw waren er in Elsene nog enkele grote brouwerijen, waarvan de "Grandes Brasseries d'Ixelles" (de oude brouwerij Lannoy) de bekendste was. Deze brouwerij werd in 1956 afgebroken om plaats te maken voor een groot boogvormig appartementsgebouw aan de Biarritzsquare (Generaal de Gaullelaan) met uitzicht op de eerste vijver.

De brouwerij Lannoy, gevestigd op de plaats van de huidige Biarritzsquare sinds 1873, was de opvolger van de oude brouwerij "L'Italie" die aan de oever van de grote vijver werd uitgebaat door de familie Van Zeebroeck. De brouwerij veranderde haar naam in "Grande Brasserie d'Ixelles" en fuseerde na de Tweede Wereldoorlog met de brouwerijen van Koelberg onder de naam "Ixelberg".

DE IJSEXPLOITATIE

Het gebruik van ijs werd pas in de 19de eeuw algemeen. Bij gebrek aan koelkasten bouwden de gemeenten toen ijskelders waar het winterse ijs van rivieren en vijvers in werd opgeslagen. Ook Elsene had zijn ondergrondse ijskelders*. Meerdere ijskelders bevonden zich nabij het slachthuis (het huidige Gemeentelijk Museum), dat in 1850 gebouwd werd. Een van die kelders, uit het jaar 1852, bestaat vandaag nog in de Van Volsemstraat nummer 64. Hij werd geëxploiteerd door een slager van de Elsense steenweg die hem als koelkamer en diepvriezer gebruikte. Na lange tijd te hebben leeggestaan doet hij thans dienst als opslagplaats.

Na de aanleg van de vijvers in hun huidige staat werd het recht om het ijs van de vijvers te exploiteren elk jaar bij openbaar bod toegekend. In principe mocht alleen het ijs van de bovenste vijver (het dichtst bij de abdij) worden uitgehakt.

Omstreeks de eeuwwisseling verschenen de eerste koelmachines voor de productie van kunstmatig ijs en van dan af verloor de exploitatie van het natuurijssnel aan belang. In 1912 maakte het gemeentebestuur van Elsene een einde aan de openbare aanbestedingen.

Een winterlandschap op de vijvers van Elsene. Wenskaart van omstreeks 1900.

* De ijskelders bevonden zich altijd onder de grond en waren toegankelijk langs een trap. De ijsblokken werden met liften naar boven gehesen. De dikke muren waren uit baksteen vervaardigd. De vloer helde zachtjes af naar een zinkput langwaar het smeltwater kon wegvloeien. Langs boven bevatten de kelders meerdere vulopeningen.

Uithakken van ijs in de vijvers van Elsene, een schilderij van Henri Van Seben (1825-1913).

DE URBANISATIE VAN DE WIJK ROND DE VIJVERS

Van in het begin van de 19de eeuw werden op de hoogten van Elsene, van Ten Bosch tot Etterbeek, comfortabele landhuizen gebouwd die als zomerverblijf dienden voor de goeude burgers van Brussel. Zo liet Charles de Bériot voor zijn jonge echtgenote, de zangeres Malibran, omstreeks 1835 een villa bouwen, die later het gemeentehuis van Elsene zou worden.

Op dit plan van Popp uit 1866 zien we de vijvers van Elsene na de drooglegging van een deel van de grote vijver in 1860 en de aanleg van het Heilig Kruisplein. Een opmerkelijk detail : zowel de eerste als de tweede Heilige Kruiskerk zijn aangegeven.

Toen België in 1795 door de revolutionaire troepen van de Franse Republiek werd ingelijfd, werden de goederen van de kloosters tot nationale goederen verklaard, in beslag genomen en verkocht. In Elsene was dat het geval voor de abdij van Ter Kameren en de vijvers van Elsene. Twee van deze vijvers werden samen met de watermolen gekocht

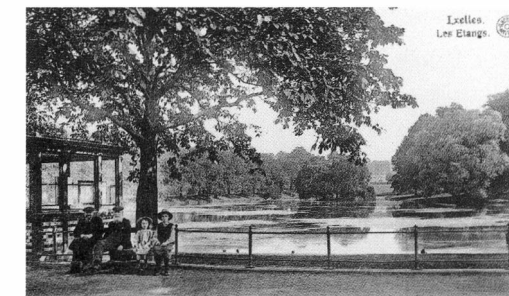
door Hippolyte Legrand, de latere burgemeester van Elsene. De gemeente Elsene kocht in 1871 de vijvers over van de erfgenamen van Legrand. Tien jaar eerder echter was al een deel van de grote vijver gedempt, in uitvoering van een onteigeningsbesluit. Op die manier ontstond het Heilig Kruisplein. Er werd een nieuwe kerk gebouwd, op dezelfde plaats waar ook de huidige staat. De oude, niet meer gebruikte kerk aan de overkant van het plein werd afgebroken.

Het einde van de Elsense steenweg kreeg zijn huidige rechte tracé om een mooi uitzicht vanuit de hoogte op de nieuwe kerk te verkrijgen. Er werden nieuwe straten aangelegd en nieuwbouw deed het landelijk karakter van het oude dorp snel verdwijnen. In 1872 werd het Heilig Kruisplein genivelleerd en opgehoogd met uitgegraven grond van de Malibranstraat die toen werd aangelegd. Het jaar daarop keurde de gemeente een plan van aanleg goed, opgesteld door de "Société de l'Avenue Louise", om een nieuwe wijk te bouwen op de "Tabaksberg", tussen de vijvers van Elsene en de Louizalaan. Deze urbanisatie zou uitgroeien tot een groot succes, getuige daarvan de vele nog bestaande gebouwen uit die tijd.

Dit paviljoen van architect Vanderstraeten, dat Charles de Bériot in 1833 liet bouwen voor de beroemde romantische zangeres Malibran, werd later tweemaal vergroot alvorens het zijn huidige uitzicht kreeg. Deze afbeelding dateert van omstreeks 1900.

De tweede vijver tijdens de Belle Epoque.

* Victor Besme (1834-1904), hoofdinspecteur van openbare werken voor Brussel, ontwierp in 1864 een groot plan van aanleg voor de uitbouw van nieuwe woonwijken rond de binnenstad. Dit deel van het plan toont de geplande sanering van de Maalbeekvallei.

“Le tombeau des lutteurs”, een dramatisch beeldhouwwerk van Charles Van der Stappen (1843-1900) naar het boek “Ompdrailles” van Léon Cladel.

Uitzicht vanuit de Koningstuin naar de vijvers van Elsene toe in het begin van deze eeuw.

KONINGSTUIN

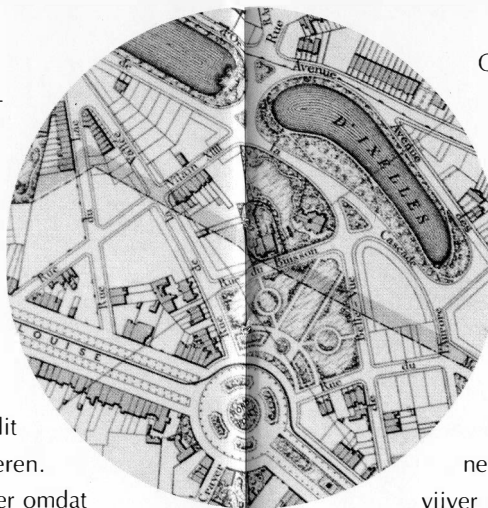
Vanaf 1871 toonde koning Leopold II belangstelling voor de omgeving rond de vijvers van Elsene. Victor Besme* legde hem een plan van aanleg voor waarbij een zacht afhellend park de verbinding zou vormen tussen het ronde verkeersplein aan de nog prille Louizalaan en de vijvers.

De gemeente Elsene koesterde gelijkaardige plannen en ging hiervoor scheep met de “Société de l’Avenue Louise”, die aanbod dit project tegen gunstige voorwaarden uit te voeren.

De gemeente ging hier graag op in, des te meer omdat de betrokken gronden op de grenslagen tussen de stad Brussel en Elsene. Leopold II hield echter vast aan zijn plannen (had hij niet verklaard “een grote stad vol lucht en ruimte” te willen?) en kocht van de “Société de l’Avenue Louise” de gronden die zouden worden omgevormd tot de Koningstuin. Deze tuin zou later worden opgenomen in de Koninklijke Stichting. Vooruitziend als altijd legde de vorst een aantal erfdiensbaarheden op zoals een eeuwigdurend bouwverbod, het behoud van de terreinen in hun bestaande toestand, de inrichting van een uitkijkpunt op het ronde verkeersplein aan de Louizalaan met zicht op de vijvers en de aanleg van grasperken en beplanting op het centrale gedeelte van de Louizalaan, tussen het verkeersplein en het Ter Kamerenbos. Deze laatste bepalingen zijn niet volledig nageleefd.

Het onderhoud van de Tuin werd door Leopold II persoonlijk bekostigd, via zijn civiele lijst; daarna gebeurde dit door de Koninklijke Stichting en sinds eind 1991 is het Brussels Hoofdstedelijk Gewest hiervoor verantwoordelijk.

Bovenaan de tuinen, nabij het ronde verkeersplein trekt een beeldengroep de aandacht. Het is een werk uit 1892 van Charles Van der Stappen, dat een uitbeelding vormt van, “Ompdrailles, le Tombeau des Lutteurs”, naar de roman van Léon Cladel.

Op het verkeersplein zelf staat sinds kort ook een sculptuur, die hier werd geplaatst naar aanleiding van de vijftigste verjaardag van de Bevrijding. De “Feniks 44” spreidt zijn vleugels uit in de vorm van een V en werd gemaakt door Olivier Strebelle.

DE VIJVERS EN HUN OMGEVING

De hele omgeving van de vijvers onderging grote wijzigingen volgens het plan van aanleg dat Victor Besme had ontworpen. Om te beginnen bleven er slechts twee vijvers over : de grote vijver nabij het Flageyplein en de nieuwe vijver die ontstond uit de samenvoeging van de twee hoger gelegen vijvers. De Koningstuin werd in de nieuwe wijk geïntegreerd als koninklijk geschenk aan de bevolking. Rond de vijvers werden nieuwe straten en lanen getrokken met een breedte van vijftien meter. Architect Keilig, die reeds het tracé van het Ter Kamerenbos had getekend, ontwierp de plannen voor de aanleg van de oevers. Op de verkavelde percelen rond de vijvers bouwde de Brusselse burgerij rond de eeuwwisseling herenhuizen in neo- en eclectische stijlen. Maar er waren ook enkele mooie voorbeelden van Art Nouveau bij.

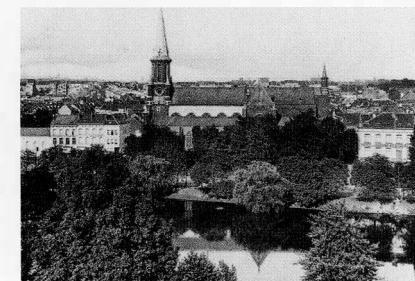
Met het oog op de Wereldtentoonstelling van 1910 op de site van Solbosch werd het wegennet van de wijk een laatste maal uitgebreid. Langs de Ter Kamerenabdij werd toen de Emile Duraylaan aangelegd, die de vijvers met de terreinen van de tentoonstelling verbond.

In de periode van het Interbellum werd het stedelijk landschap rond de vijvers verder aangevuld met huizen in Beaux-Arts- en Art Deco-stijl.

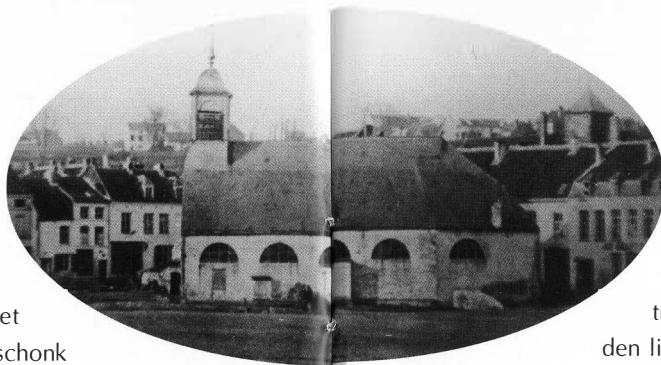
Reeds vóór, maar vooral na de Tweede Wereldoorlog deden nieuwe bouwstijlen en woonvormen hun intrede. De economische welvaart en het verlangen naar meer comfort bij de consument maakten de weg vrij voor grote, luxueuze appartementsgebouwen in internationale stijl, die geleidelijk in de plaats kwamen van de herenhuizen uit de Belle Epoque.

Midden :
Plattegrond van de vijvers van Elsene en de Tuinen van de Koning.
De Koningstuin site is in zijn geheel wettelijk beschermd sinds 1976.

De tweede Heilig Kruiskerk, van architect Van de Wiele, spiegelt zich in de eerste vijver die half verdoken wordt door de weelderige oeverbeplantingen ontworpen door architect Keilig. Foto omstreeks 1900.

Midden : De enige gekende foto van de eerste Heilige Kruiskerk, uit 1863, na de demping van een deel van de grote vijver en kort voor de afbraak van de kerk.

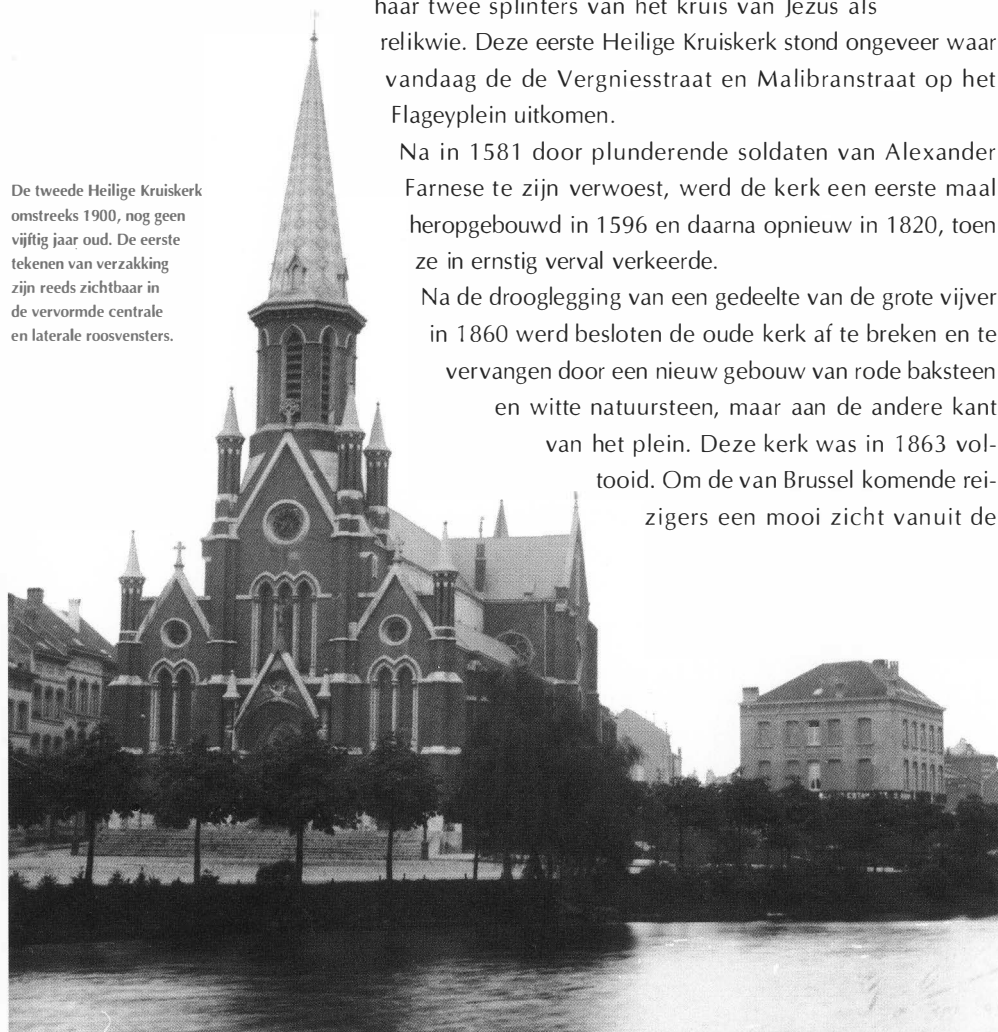
DE DRIE HEILIGE KRUISKERKEN

Op 10 mei 1459 wijdde de bisschop van Kamerijk aan de rand van de grote vijver van Elsene, waar nu het Flageyplein is, een kleine kerk in en schonk

haar twee splinters van het kruis van Jezus als relikwie. Deze eerste Heilige Kruiskerk stond ongeveer waar vandaag de de Vergniesstraat en Malibransstraat op het Flageyplein uitkomen.

Na in 1581 door plunderende soldaten van Alexander Farnese te zijn verwoest, werd de kerk een eerste maal heropgebouwd in 1596 en daarna opnieuw in 1820, toen ze in ernstig verval verkeerde.

Na de drooglegging van een gedeelte van de grote vijver in 1860 werd besloten de oude kerk af te breken en te vervangen door een nieuw gebouw van rode baksteen en witte natuursteen, maar aan de andere kant van het plein. Deze kerk was in 1863 voltooid. Om de van Brussel komende reizigers een mooi zicht vanuit de

De tweede Heilige Kruiskerk omstreeks 1900, nog geen vijftig jaar oud. De eerste tekenen van verzakking zijn reeds zichtbaar in de vervormde centrale en laterale roosvensters.

hoogte op het nieuwe kerkgebouw te bieden kreeg het einde van de Elsense steenweg een nieuwe tracé, dat in een rechte lijn naar beneden liep. De huidige de Vergniesstraat geeft nog het vroegere tracé aan.

De tweede Heilige Kruiskerk, van architect Van Wiele, vertoonde al zeer snel tekenen van onstabieleit, te wijten aan de losse en zanderige ondergrond in de bedding van de Maalbeek. Tijdens de Tweede Wereldoorlog werd de toestand zo alarmerend dat voorgevel en toren in volle oorlogstijd, tussen 1940 en 1942, werden afgebroken en herbouwd in gele baksteen. Architect Paul Rome verplaatste de toren uit de as van het schip en funderde ze op palen die diep in de bodem werden geheid. Het is deze derde versie van de Heilige Kruiskerk die we vandaag nog kunnen zien.

De buitenkant van de huidige kerk is een vrije herschepping van de gotische stijl. Het contrast met het 19de-eeuwse neogotische interieur, dat onveranderd is gebleven, verrast de bezoeker bij het binnenkomen. Enkele ramen bevatten nog glasvensters van Louis Crespin.

De architect van deze gedeeltelijke reconstructie, Paul Rome, was gespecialiseerd in religieuze architectuur. Hij heeft onder meer samen met ingenieur A. Bouquet de basiliek van Koekelberg voltooid, nadat de eerste bouwheer, architect Van Huffel, in 1935 overleden was.

De derde Heilige Kruiskerk zoals ze er vandaag uitziet.

* Behalve de heropbouw van de gevel van de Heilige Kruiskerk ontwierp architect Paul Rome (1896-1989) in 1960 ook het nieuwe parochiecentrum "Lumen", op de plaats van de feestzaal van de vroegere herberg "Le Grand Turc" (aan de 'aalse Steenweg 32), waarvan de restant is overgebleven (nr 28).

Sinds 1905 werd er markt gehouden op het Heilig Kruisplein. Postkaart van voor de Eerste Wereldoorlog.

HET EUGÈNE FLAGEYPLEIN

Het voormalige Heilig Kruisplein kreeg zijn huidige naam in 1937, als eerbetoon aan de toenmalige burgemeester van Elsene, Eugène Flagey. De eenvoudige burgerhuizen rond het plein, waaronder vele cafés, verdwenen vanaf 1930 onder de slopershamer. Het plein werd nogmaals opgehoogd en de rooilijnen lichtjes gewijzigd.

In 1935 werd de zuidkant van het plein ingenomen door het nieuwe Radio-omroepgebouw van het N.I.R., hoewel het nog tot 1963-1964 zou duren alvorens de oostelijke vleugel, op de hoek van de Boondaalse Steenweg, werd opgetrokken. De voorgevel van het Radiogebouw, met zijn horizontale geleidingen en gele baksteen, stond model voor de andere gebouwen rond het Flageyplein.

In 1938, aan de vooravond van de Tweede Wereldoorlog, liet de Maatschappij voor Goedkope Woningen van Elsene, de latere Elsense Haard, naar plannen van architect Poppe een imposant appartementsgebouw oprichten, de zogenaamde “Bloc Malibran”, gelegen tussen de Zwanenstraat en de Malibranstraat. De andere appartementsgebouwen rond het plein dateren van tussen 1948 en 1960. Zonder over bijzondere architecturale kwaliteiten te beschikken respecteren ze de eenheid van stijl en uitzicht, die overigens door het gemeentebestuur werd opgelegd. Op die manier verdwenen de laatste sporen van de oude dorpskern van Elsene, vandaag een gemeente met een oppervlakte van meer dan 630 hectare die bijna 74.000 inwoners telt..

De gloednieuwe “Bloc Malibran” werd tijdens de Tweede Wereldoorlog gebruikt door de Duitse bezetter en herbergde na de Bevrijding geallieerde soldaten. In die periode hing er op de voorgevel een reusachtig V-teken. Vandaar dat het gebouw “Victory House” werd genoemd, een naam die oudere Elsenaars nog vaak gebruiken. Beneden op de voorgevel bevindt zich ook een gedenkplaat voor de naamsverandering van Sint-Kruisplein, waarvan de naam tot de 15de eeuw teruggaat, in Eugène Flageyplein, naar de burgemeester die Elsene bestuurde van 1935 tot 1956.

HET RADIO-OMROEPGEBOUW

Dit gebouw - een van de eerste in zijn soort in Europa - is ook gekend als het N.I.R. (Nationaal Instituut voor Radio-omroep), en nog gemeenzamer als de “gele pakketboot” van het Flageyplein. Dit ontwerp van architect Joseph Diongre* won in 1933 de eerste prijs van twee wedstrijden die waren uitgeschreven voor de bouw van een radio-omroepgebouw. Ingenieur Braillard tekende de plannen voor de technische infrastructuur, die hypermodern en van hoogstaande kwaliteit was. De bouw nam drie jaar in beslag, van 1935 tot 1938, en leverde een polyvalent gebouw op met zeer gevarieerde gebruiksmogelijkheden. In twee akoestische torens met geluidsdichte isolatie waren twaalf opnamestudio's ondergebracht, allemaal met een trapeziumvormig grondplan en proporties die een optimale klankkwaliteit garandeerden.

Het Radio-omroepgebouw kadert in de Art Deco-stijl van de jaren 1930, maar sluit ook aan, voornamelijk door een gedeelte van de binnendecoratie, bij de modernistische architectuur. Het

Het Radio-omroepgebouw van Joseph Diongre.

* Architect Joseph Diongre (1868-1963) is ook de ontwerper van de Sint-Jan-Baptistkerk in Molenbeek (1931-1932), een stoutmoedig ontwerp uitgevoerd in gewapend beton. In dezelfde gemeente bouwde hij omstreeks 1922 een sociale woonwijk en in dezelfde periode in Sint-Gillis sociale appartementen in de Gilbert Combazstraat. Nog een andere creatie was het nieuwe gemeentehuis van Sint-Lambrechts-Woluwe (1937-1938). Zijn bekendste schepping blijft evenwel het Radio-omroepgebouw, dat tegenwoordig algemeen als meesterwerk van Interbellum-architectuur wordt erkend en dat in 1994 beschermd werd.

Het N.I.R.-gebouw in opbouw, omstreeks 1937.

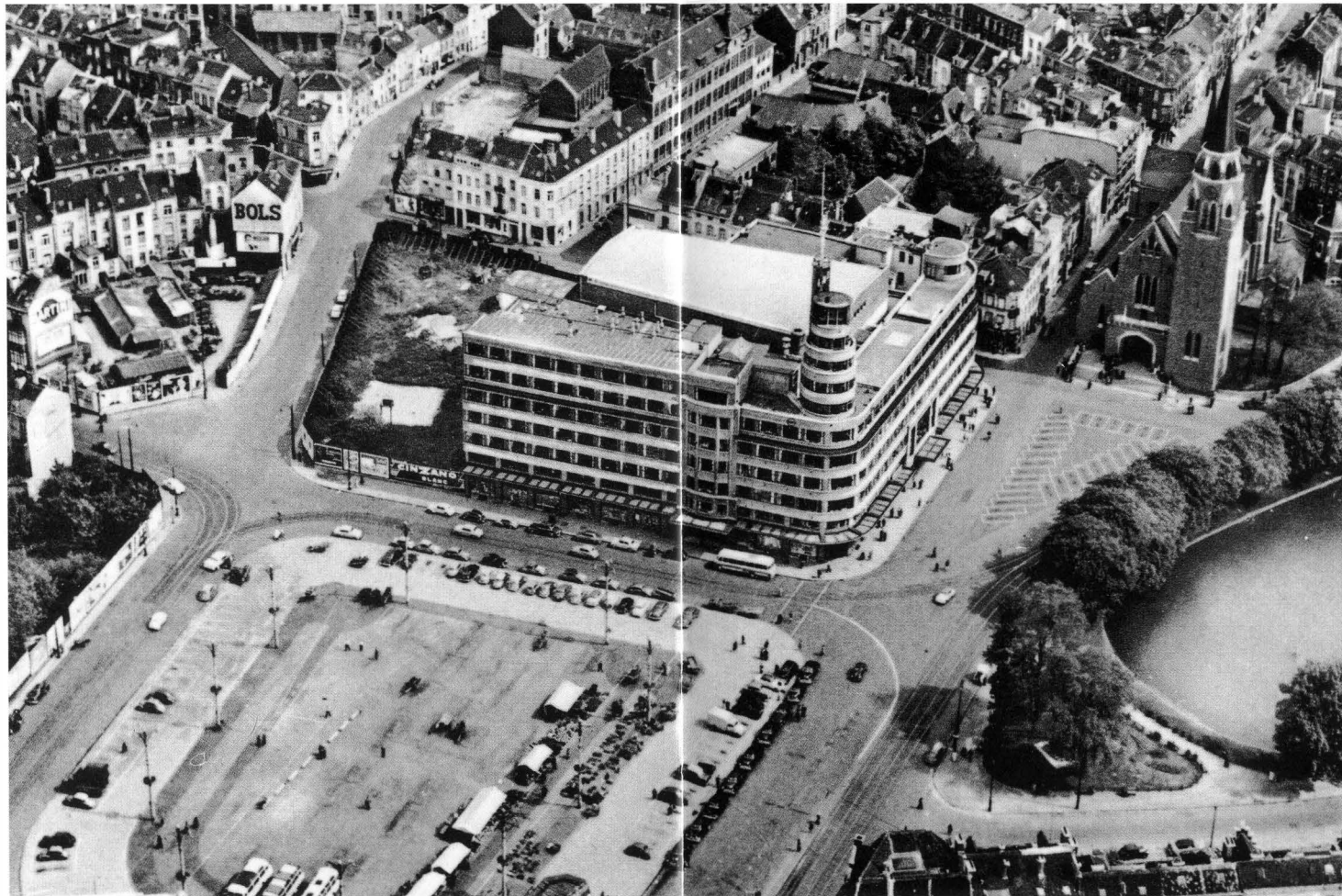
massieve volume wordt verzacht door de afgeronde hoeken. De gevelstructuur wordt gekenmerkt door een opvallende horizontaliteit, die het resultaat is van de doorlopende ramen, het platte dak en de brede luifel boven de benedenverdieping. De dominerende materialen zijn glas en okergele baksteen, hier en daar afgewisseld met blauwe hardsteen, hoofdzakelijk aan de ingangsportalen en de vensters.

Het nog authentieke trappenhuis is sober en modernistisch. Opmerkelijk zijn het kantoor van de directeur in Art Deco-stijl en het buisvormige meubilair voor de muzikanten. De opnamestu-

dio's 1 en 4 zijn zowel vanuit technisch als decoratief oogpunt met groot raffinement uitgevoerd.

In dit gebouw schreef Theo Fleischmann, omringd door een briljante groep medewerkers, enkele van de mooiste bladzijden uit de Belgische radiogeschiedenis. Hij introduceerde de gesproken nieuwsbulletins en lag onder meer aan de basis van de radiolusterspelen, het radiokoor, het groot symfonieorkest dat internationale faam genoot, en de werelduitzendingen.

In het radio-omroepgebouw werd in oktober 1953 gestart met de eerste televisie-uitzendingen in België.

Luchtfoto van het Flageyplein omstreeks 1950. De vorm van het gedempte deel van de grote vijver is nog herkenbaar.

EEN WANDELING ROND DE VIJVERS

OVERZICHT VAN DE ARCHITECTUUR SINDS 1875

Op het einde van de 19de eeuw werden rond de vijvers van Elsene nieuwe woonwijken opgericht. De "Société de l'Avenue Louise", een filiaal van de "Compagnie immobilière de Belgique", verkavelde de terreinen die ze had opgekocht als bouwgrond. De Brusselse bourgeoisie bouwde hier rijwoningen in de verschillende (meng)stijlen die in die periode in de mode waren.

De architectuur van de 19de eeuw werd gekenmerkt door een voorliefde voor stijlen uit het verleden, die de opkomst van nieuwe stijlen tegenhield. Het neo-classicisme maakte nog altijd opgang, zoals blijkt uit de pastorie van de Heilige Kruiskerk in de Alfons de Wittestraat 24. Dit gebouw van omstreeks 1850 is een zeer zuiver voorbeeld van deze streng symmetrische stijl. De bepleisterde voorgevel met zijn rond boogvensters krijgt reliëf door de lichtjes uitstekende centrale travee, bekroond met een driehoekig fronton.

Aan de punt van de grote vijver is de overgang tussen de huizen op het einde van de Elsensesteenweg en de nieuwe residentiële wijk rond de vijvers op een uiterst originele manier tot stand gebracht. We zien namelijk dat de eerste huizen aan de Generaal de Gaillelaan tegelijk op de Vleurgatsesteenweg uitgeven. Langs die kant zijn de bepleisterde voorgevels nog in neoklassieke stijl,

met driehoekige frontons en grote eenvormigheid in de gevelstructuur. Langs de kant van de vijvers is het uitzicht helemaal anders. Daar zijn het eclectische gevels in rode baksteen onderbroken door lijsten in gele baksteen. Deze huizen uit de jaren 1870-1880 vormen een geheel, gebouwd naar plannen van Victor Besme en Louis Coenraets (deze laatste was directeur van openbare werken van de gemeente). De twee rijen gevels harmoniëren elk met hun omgeving, de ene met het straatbeeld van de Vleurgatsesteenweg, de andere met het landschappelijke kader van de vijvers.

Andere hoofdstromingen van de 19de-eeuwse architectuur waren de neogotiek, die voornamelijk gestalte kreeg in religieuze gebouwen, en de neorenaissance, die bij voorkeur werd aangewend voor burgerlijke gebouwen. Tijdens de tweede helft van de eeuw kwam het eclectisme sterk opzetten, met een vormentaal die de diverse stijlen uit het verleden met elkaar versmolt, maar ook met de toepassing van nieuwe technieken, voornamelijk het gebruik van gietijzer, bij de constructie van grote gebouwen. Het dubbelhuis uit het begin van deze eeuw aan de Renbaanlaan nrs 24-26 is een elegant voorbeeld van de neogotische stijl. Het huis aan de Klauwaartslaan nr 11 dateert uit 1905 en is door architect Willaert gebouwd in neo-Vlaamse renaissance-stijl.

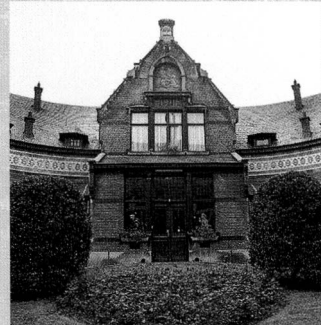
Van links naar rechts :

De oude pastorie van de Heilige Kruiskerk in de Alphonse De Wittestraat 24, gebouwd omstreeks 1850.

Unieke getuige van neo-classicistische architectuur nabij het Flageyplein.

"Le Nid", Neststraat 9-11, kinderdagverblijf gebouwd in 1911 volgens de plannen van architect Fernand Symons. Het eclectische gebouw is geïnspireerd door het Engelse naturalisme en de Vlaamse renaissance.

Halfcirkelvormig grondplan en zeer symmetrische, elegante opbouw met grote aandacht voor de details.

Van links naar rechts :

Ensemble van neoclassicistische huizen, gezien langs de kant van de Vleurgatse Steenweg (pare nummers 8 tot 18 en 22). De gevels die op de vijvers uitgeven, zijn in baksteen.

Renbaanlaan nrs 28 tot 36, huizenrij in eclectische stijl. De eerste twee huizen links, nrs 24 en 26, gebouwd in het begin van de 20ste eeuw, zijn nog neogotisch van inslag.

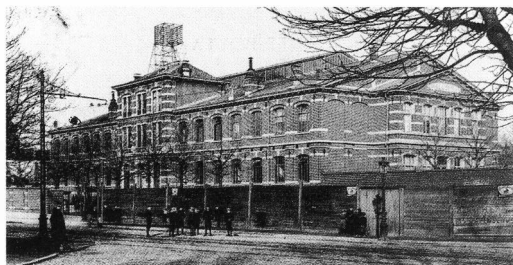

Woonhuis van Guillaume Des Marez, auteur van de beroemde "Guide illustré de Bruxelles". Architect Willaert ontwierp in 1908 zijn woning in neo-Vlaamse renaissancestijl met gebeeldhouwde stenen loggia, Klauwaartsaan 11.

Huizen in eclectische stijl, ontworpen door de gebroeders Delune (nrs 3 tot 14 met uitzondering van de twee moderne gebouwen), Gulden Sporenlaan.

De gemeenteschool van Elsene.

Hier woonde destijds Guillaume Des Marez (1870-1931), jurist, historicus, stadsarchivaris van Brussel, hoogleraar aan de Université Libre de Bruxelles en lid van de Koninklijke Academie voor Wetenschappen. Door zijn toedoen en dat van abt Maxime Carton de Wiert (1875-1944) werd de abdij van Ter Kameren, die na de Eerste Wereldoorlog in een beklagenswaardige staat verkeerde, heropgebouwd. De gevel van zijn woning heeft een decoratie van witte steen met zorgvuldig gebeeldhouwde details. Het huis nr 31 verder in de straat, van Pierre de Groef, is in dezelfde stijl.

Het eclectisme, dat verschillende traditionele stijlen bij elkaar brengt, uit zich vaak op een andere wijze dan we hier zien. Op de nrs 28 tot 36 van de Renbaanlaan of de nrs 28 tot 32 van de Charles de Gaullelaan gaat het om eenvoudige huizen in rode baksteen met slechts enkele arduinen diamantkopversieringen. In dezelfde buurt treffen we nog twee andere karakteristieke eclectische ensembles aan. In de Gulden Sporenlaan gaat het om de huizen op de nrs 3, 5 en 8 tot 14, die omstreeks 1910 gebouwd werden door de gebroeders Leon en Edmond Delune. In de Guillaume Macaulaan zijn er de nrs 3 en 5, gebouwd in 1907 door Edmond Delune, die een van deze huizen bewoonde tot aan zijn dood in 1945. Verder in deze laan een mooie huizenrij, nrs 4 tot 14, ontworpen door architect Jean-Joseph Caluwaers (1863-1948), die zelf in nr 16 woonde. Het perspectief van deze laan wordt afgesloten door het godshuis Van Aa. Op de hoek van de Gulden Sporenlaan en de Guillaume

Macaulaan zien we de gemeenteschool, ontworpen door Leopold Delbove en ingehuldigd in 1883. In die tijd werd deze school als een modelinrichting beschouwd. Het eclectische gebouw van rode baksteen groepeerde de klaslokalen rond een centrale overdekte speelplaats met een metalen gebinte.

De huizen aan de Klauwaartsaan vormen een mooie staalkaart van de architecturale verscheidenheid in het begin van deze eeuw. Het eclectisme is er gekleurd door de Beaux-Arts-stijl, zoals op nr 18, een ontwerp van Raymond Moenaert, of beïnvloed door de Engelse cottagestijl, zoals op nr 19, van dezelfde architect. In dit laatste huis woonde Marie-Antoinette-Louise van Toscane (1870-

1947), ex-echtgenote van de kroonprins van Saksen en achterkleinicht van de laatste Franse koningin Marie-Antoinette.

Het eclectisme vertoont soms een elegante soberheid, zoals in de ontwerpen van Franz Tilley (1872-1929), waarvan het huis nr 7 in de Vilain XIV-straat een voorbeeld is, of roept de traditionele Maaslandse stijl van de 17de eeuw op, zoals bij het huis nr 44 in de Generaal de Gaullelaan, een ontwerp van de Luikenaar Paul Jaspar. Deze laatste, een voorstander van moderne technieken, werd beïnvloed door zowel Hendrik Beyaert, bij wie hij stage liep, als door sommige elementen uit het werk van Paul Hankar, zoals de kleine houten loggia's.

Vanaf het begin van de 20ste eeuw tot aan de Tweede Wereldoorlog werden de neostijlen afgelost door de zogenaamde "Beaux-Arts"-stijl, die opnieuw nauwer aansloot bij het classicis-

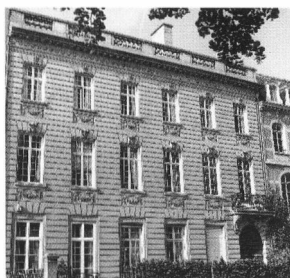
Midden :
HET GODSHUIS VAN AA
Omstreeks 1460 liet Jan Van Aa, een rijke Brusselse poorter die bij de Kapellekerk woonde, buiten de stadsmuren een mooie woning in natuursteen bouwen op de flank van de Zwaerenberg. Deze plek situeert zich in het bovendee van de huidige de Vergniesstraat, die het oude tracé van de benedenloop van de Elsenssteenweg volgt. Bij zijn dood in 1482 bestemde Van Aa deze woning bij testament als onderdak voor dertien behoeftige bejaarden. Het godshuis Van Aa bleef een particuliere instelling tot in de 19de eeuw, toen het werd opgenomen in de organisatie van de openbare bejaardentehuizen. In 1865 werd het tehuis overgebracht naar een nieuw, neoromaans gebouw van architect Louis Spaak op de Boondaalse Steenweg nr 94, waar het zich nu nog altijd bevindt.

Hieronder, links : Imposant gebouw van Oscar Francotte uit 1908, in typische Beaux-Arts-stijl. Vilain XIV-straat 2-4.

Rechts : Natuurstenen gevels versierd met eclectische motieven. Twee aanpalende huizen in de Guillaume Macaustreet 3-5, ontworpen door Edmond Delune.

Huizenrij in de Klauwaartslaan die een mengeling toont zien van verschillende bouwstijlen uit het begin van deze eeuw. neo-Vlaamse renaissance van Pierre De Groef op nr 31, Beaux-Arts-stijl bij nrs 12-13.

De gevel van dit herenhuis is versierd met klassieke elementen, Generaal de Gaullelaan 41.

"La Tourelle", een herenhuis in Beaux-Arts-stijl, ontworpen voor baron Snoy door architect Caluwaerts die ook de volgende huizen in de Guillaume Macaustraet getekend heeft (pare nrs 4 tot 14).

me waarvan de decoratieve vormtaal werd overgenomen. Conform de regels van deze stijl werd in het algemeen natuursteen (of imitatie daarvan) gebruikt en werd de monumentaliteit van de gebouwen benadrukt door een rotonde, waarop dikwijls nog een koepel kwam. Voorbeelden zijn het huis "La Tourelle" in de Guillaume Macaustraet nr 4, of het ruime hoekhuis op de nrs 2-4 in de Vilain XIV-straat, in 1908 gebouwd door Oscar Francotte, waar van 1909 tot 1920 de socialistische staatsman Emile Vandervelde woonde.

Ook onder de eenvoudiger rijhuizen langs de vijvers treffen we de Beaux-Arts-stijl aan, soms vermengd met vreemde elementen. De huizen van Pieter De Groef (1876-1940) zijn daarvan een mooie illustratie. We verwijzen naar de nrs 12, 13 en 24 aan de Klauwaartslaan en de "Cercle du Parc" aan de Generaal de Gaullelaan.

Het herenhuis in klassieke stijl aan de de Gaullelaan nr 41, soms het huis van Assche genoemd, is een geval apart. Het uitzicht van de voorgevel gaf aanleiding tot geruchten als zouden de klassieke sierelementen afkomstig zouden zijn uit de Maraiswijk in Parijs.

Links : Detail van de eigen woning van E. Blérot, op de hoek van de Cascadelaan en de Vilain XIV-straat. Gesloopt in 1965.

Rechts : Dubbelhuis uit 1902 van E. Blérot in de Generaal de Gaullelaan 38-39. Beschermd in 1989. De foto hieronder toont een detail van de smeedijzeren balustrade.

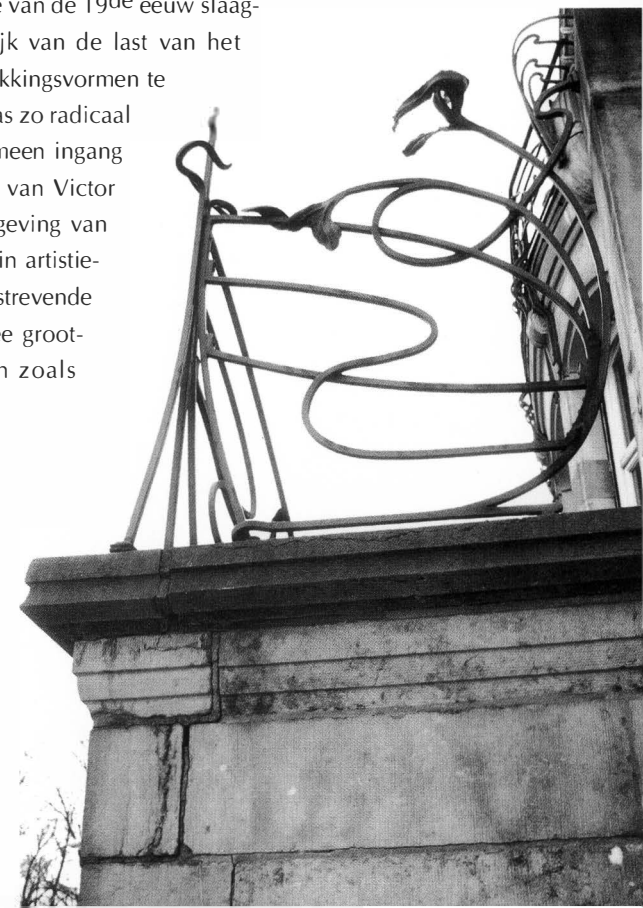
In dit architectuuroverzicht vanaf 1875 mag de Art Nouveau zeker niet ontbreken.

Onder invloed van de intense activiteit van literaire genootschappen en kunstenaarskringen op het einde van de 19de eeuw slaagde de architectuur erin zich eindelijk van de last van het verleden te bevrijden en nieuwe uitdrukkingvormen te vinden. De decoratieve vernieuwing was zo radicaal dat de term Art Nouveau weldra algemeen ingang vond. De gestileerde plantenmotieven van Victor Horta en de meer geometrische vormgeving van Paul Hankar werden gunstig aanvaard in artistieke milieus of bij de liberale en vooruitstrevende burgerij. In het voetspoor van de twee grootmeesters hebben andere architecten zoals

de Gaullelaan 38-39.

*"Les feuillages de fer forgé
Ont dévoré porte et fenêtres,
Avec leur grâce de levrette
- Panache au sol, levant la tête -
En coup d'étrivières ligé.
Modern-style de mon enfance
Esthétique de 1900.
L'humour, ici, se mord les dents,
Et la rumba sur les étangs,
Cueille des larmes de romance."*

Gedicht
van Roger Kervyn de Marcke ten Driessche.

DE GEBROEDERS DELUNE waren alle drie architecten en ontwerpers : Ernest (1859-1947), Aimable (1866-1923) en Edmond (1868-1945). Voor de volledigheid moeten we er nog hun neef (en schoonbroer) Emile Delune (1878-1956) aan toevoegen en hun vader Hubert vermelden, die aannemer was. De gevels van de gebroeders Delune weerspiegelen de overgang van het eclectisme naar de Art Nouveau. Edmond beoefende een elegante vorm van eclectisme, terwijl Leon, Ernest en Aimable meer gingen aanleunen bij de Art Nouveau. De opvallendste creatie van Leon Delune (1862-1941) is ongetwijfeld het huis in de Meerstraat nr 6.

De originaliteit van de gevel ligt in de veruitwendiging van het trappenhuis dat door een groot glasraam zichtbaar wordt gemaakt.

Aimable Delune ontwierp meerdere huizen in Elsene. Het dichtst bij de vijvers, in de Van Elewijckstraat nr 41, staat zijn privé-woning uit 1903 waarvan de voorgevel zijn initialen A.D. draagt en die van zijn echtgenote C.V., Catherine Varvenne. Emile Delune ten slotte was als architect weinig origineel (b.v. Borrenstraat nr 4).

vormen een ware illustratie van overgangsvormen tussen het eclectisme en de Art Nouveau. Deze laatste stijl heeft duidelijk de overhand gehaald in nr 32 waar geometrische en florale elementen door elkaar gebruikt zijn.

Ernest Blérot is in deze buurt goed vertegenwoordigd met zowel Art Nouveau-huizen als meer traditionele ontwerpen. Typierend voor de eerste categorie zijn de merkwaardige dubbelhuizen met asymmetrische opbouw, gebogen lijnen en ijzersmeedwerk met bloemmotieven (nrs 15 en 16 in de Klauwaartslaan en nrs 38 en 39 in de Generaal de Gaullelaan). De tweede categorie kenmerkt zich door conventionele gevels met verticale traveeën, dikwijls bekroond door een puntgevel, zoals in de Vilain XIV-straat (nrs 9 en 11) en de Dalstraat (nr 40). Nog andere voorbeelden van deze stijl treffen we aan in de Belle-Vuestraat (nrs 30, 32, 42, 44 en 46) en

Bovenaan : L. Delune ontwierp in de Meerstraat 6 een originele Art Nouveau-gevel in geometrische stijl voor een woning met kunstenaarsatelier.

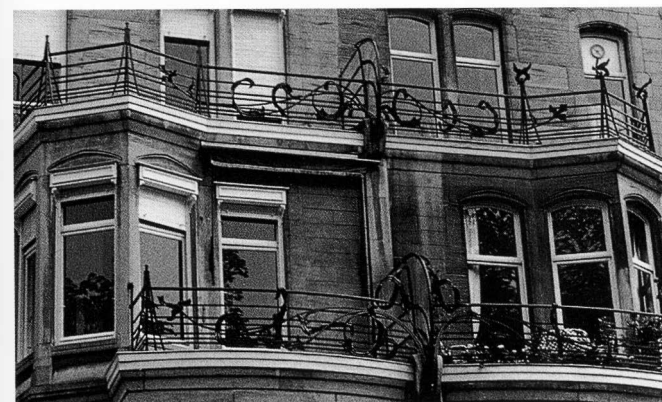
Links : Huis in geverniste baksteen, ontworpen door L. Delune, Vilain XIV-straat 17. De polychromie, de rechte of gebogen lateien en het ijzersmeedwerk behoren tot de Art Nouveau.

Rechts : L. Delune vermengt in deze gevel decoratieve elementen uit diverse tendenzen binnen de Art Nouveau. Dalstraat 32 (1903-1905).

Ernest Blérot*, Ernest en Leon Delune**, Raymond Moenaert en anderen rond de vijvers van Elsene verschillende huizen ontworpen voor deze welgestelde burgers met een moderne smaak. De huizenrij aan de parc kant van de Dalstraat, omsloten door twee appartementsblokken, is volledig ontworpen door Ernest Delune, met uitzondering van de nummers 14, 16 en 30. Deze huizen, gebouwd tussen 1903 en 1905,

op de hoek van de Dalstraat (nr 31) en de Vilain XIV-straat (nr 22). De geometrische Art Nouveau, die de invloed van Paul Hankar verradt, is rond de vijvers aanwezig in het huis nr 6 van de Meerstraat. We staan hier voor een zeer typische Art Nouveau-realisatie uit 1904. Architect Leon Delune heeft hier een originele voorgevel ontworpen, gekenmerkt door de glaswand die de omtrek van het trappenhuis veruitwendigt en door de voordeur die in een grote cirkel met ramen gevat is. Andere huizen in dezelfde geometrische stijl, met Weense invloeden, vinden we in de Klauwaartslaan op nrs 28-29-30. Dit mooie ensemble is ontworpen door Raymond Moenaert in 1907. De gevels zijn bekleed met blauwe hardsteen en versierd met geometrische motieven op de borstweringen onder de ramen en op de bewerkte zuilen aan de ingang.

ERNEST BLÉROT (1870-1957) bouwde in een tiental jaar meer dan vijftig burgerhuizen. Hij was een van de belangrijkste Art Nouveau-architecten van Brussel. Daarbij volgde hij tot 1906 de decoratieve lijn van Victor Horta, voornamelijk door de asymmetrische schikking van deuren en ramen en de gestileerde natuurmotieven die verwerkt zijn in het ijzersmeedwerk. In het werk van Blérot zijn verscheidene typologieën van huizen te onderscheiden. Het eerste type, rechtstreeks beïnvloed door Horta, kenmerkt zich door ruime dubbelhuizen, met gevel in witte steen en balustrades in ijzersmeedwerk te vergelijken met notenbalken waarop de muzieknoten in de vorm van bladeren zijn aangebracht (zoals zijn huizen in de Klauwaartslaan en de Generaal de Gaullelaan). Het tweede type bestaat in meer bescheiden, bakstenen huizen waar de typische gebogen lijnen van de architect vooral in het houtwerk voorkomen. Vaak is de verticaal gestructureerde gevel met een topgevel bekroond. Naast de huizen in de Vilain XIV-straat en de Dalstraat bevinden er zich ook twee merkwaardige ensembles in de Sint-Bonifatiuswijk van Elsene en de Vanderschrickt straat te Sint-Gillis. De charmante voorgevels van Blérot zijn echter in contrast met de binnenkant van zijn huizen, die in tegenstelling tot Horta, zeer traditioneel van indeling blijven.

Bovenaan : Dubbelhuis van E. Blérot, Klauwaartslaan 15-16. Bijna identiek aan het dubbelhuis in de Molièrelaan 160-162.

Links : Twee gevels van E. Blérot, traditioneel van opbouw maar versierd met Art Nouveau-plantenmotieven die typisch zijn voor deze architect. Vilain XIV-straat 9 en 11 (1901-1902). Huis nr 9 is beschermd sinds 1993.

Rechts : Bakstenen huis van E. Blérot, Dalstraat 40 (1903).

"La Cascade", Generaal de Gaullelaan
36. Architect R. Ajoux.

Na de Eerste Wereldoorlog veranderde samen met zoveel andere zaken ook de architecturale smaak. De Wereldtentoonstelling van Decoratieve en Industriële Kunsten in Parijs van 1925 betekende de doorbraak van de Art Deco-stijl. Door ontleningen aan verschillende stijlrichtingen kenmerkte deze architectuur zich door een heterogeen karakter. Sommige huizen roepen herinneringen op aan de Engelse cottages, bij andere worden reliëfs en

halfvlakke bas-reliëfs, of sculptuur geïnspireerd op het kubisme aan gewend. Een bouw richting met strakkere lijnen kondigt reeds het modernisme aan, en ten slotte is er de zogenaamde "pakketboot"-stijl. Deze benaming verwijst naar de maritieme elementen die in sommige gebouwen verwerkt zitten : de terrasleuningen die aan de relingen van een schip doen denken, de ronde ramen, de inspringende bovenste verdiepingen en soms ook de breedte van de gebouwen. Meerdere appartementsgebouwen rond de vijvers zijn in Art Deco-stijl opgetrokken. Zo is er het gebouw op de hoek van de Géo Bernierlaan en de Klauwaartslaan, ontworpen door architect Paul Hamesse (1877-1956) samen met zijn broers

Gebouw van architect Paul Hamesse, in samenwerking met zijn broers Georges en Léon. De strakke gevelstructuur en het smeedwerk ademen de Art Deco-stijl. Klauwaartslaan 38 op de hoek met de Géo Bernierlaan.

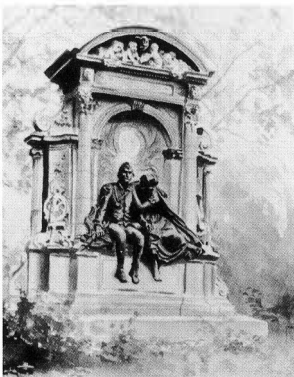
Georges en Léon, en een ander op de hoek van de Klauwaartslaan en de Renbaanlaan. Een geëvolueerde stijl treffen we aan in het grote gebouw "Le Tonneau" uit 1939, op nr 51 van de Generaal de Gaullelaan en de hoek van de Belle-Vuestraat. Architect en bouwpromotor Jean-Florian Collin, stichter van Etrimo, paste er hoogstwaarschijnlijk in samenwerking met Stanislas Jasinski het systeem toe van de horizontale traveeën. Tussen 1935 en 1940 realiseerde Collin met de hulp van een aantal jonge, moderne architecten, onder wie Jasinski, enkele van de meest spraakmakende appartementsgebouwen van deze periode, wat betreft esthetische kwaliteiten en wooncomfort. Tot dezelfde strekking behoort ook het appartementsgebouw "La Cascade" van architect René Ajoux uit 1939-1940 aan de Generaal de Gaullelaan. Ook het gebouw van het Nationale Instituut voor Radio-omroep (N.I.R.), dat het Flageyplein domineert, is een typische Art Deco-creatie. Binnen is de decoratie van de studio's eveneens in deze stijl, terwijl het centrale trappenhuis al modernistisch aandoet.

Het modernisme zou resoluut komaf maken met alle versieringen, die overbodig werden geacht, en wou haar schoonheid enkel putten uit de verhoudingen van de bouwvolumes en het lijnenspel van de bouwstructuur. Jean Jules Eggericx zou er een van de toonaangevende vertegenwoordigers van worden. In 1936 ontwierp hij voor de danseres Akarova een klein privé-theater aan de achterkant van het gebouw in de Renbaanlaan nr 72. De zogenaamde "Akarova-zaal" heeft een uitgepuurde en functionele vorm. Het gebouw aan de straatkant heeft strenge modernistische lijnen maar is uitgevoerd in baksteen, het materiaal van de Art Deco.

"Le Tonneau" op de hoek van de Generaal de Gaullelaan en de Belle-Vuestraat. Architect J.F. Collin, in samenwerking met S. Jasinski.

KUNSTWERKEN EN KUNSTENAARS

Monument voor Charles De Coster, opgericht in 1894. Werk van beeldhouwer Ch. Samuël en architect F. De Vestel.

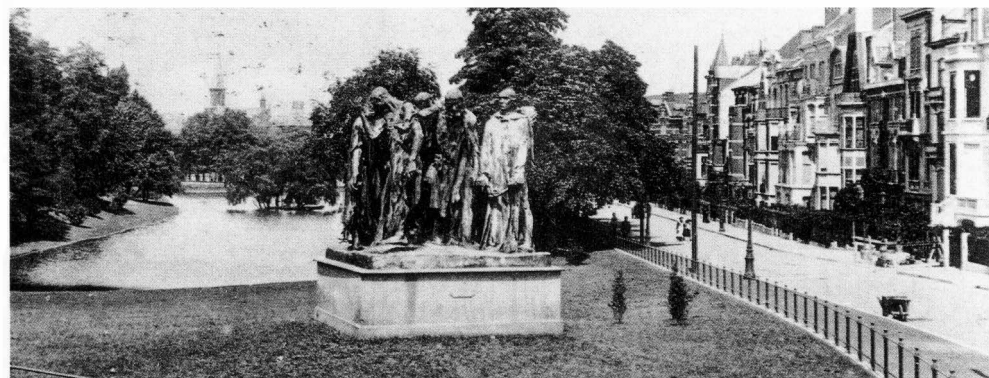
* Charles De Coster (1827-1879) is de auteur van "Légendes flamandes" en "Contes brabançons", maar vooral van het beroemde epos "Les Aventures de Thyl Ulenspiegel", gebaseerd op een oude Duitse legende maar meesterlijk getransponeerd naar de Nederlanden in de tijd van Filips II. Hij was leraar Frans aan de Krijgsschool die toen in de Ter Kamerenabdij gevestigd was. Naar het schijnt hield de schrijver, die woonde en stierf in de Gewijde Boomstraat, hier vaak halt om er op een bankje te genieten van de rust en de schoonheid van de omgeving.

HET BEELDHOUWERK ROND DE VIJVERS

Aan het begin van de Generaal de Gaullelaan staat voor de grote vijver een monument dat in 1894 werd opgericht als eerbetoon aan de schrijver Charles De Coster*. Het monument is het gezamenlijke werk van Charles Samuël (1862-1938) en architect Frans de Vestel (1857-1932). Het stelt Tijl Uilenspiegel voor, held van het verzet tegen de religieuze onverdraagzaamheid in de 16de eeuw, in gezelschap van Nele, zijn verloofde. Alle details van het monument zijn ontleend aan het verhaal van De Coster, wiens beeltenis in een medaillon is aangebracht. Op de borst van Tijl hangt een zakje met de as van zijn vader. Op het fronton zien we de sprekende wapens van de held, een uil en een spiegel, en op de basis een bas-reliëf met het panorama van Damme, waar Tijl volgens het verhaal van De Coster geboren werd. Links en rechts wordt een volks interieur uit die tijd afgebeeld met kookpot, spinnewiel, slapende hond en kouwelijke kat. Boven op de kolommen de hoofden van Lamme Goedzak en Katelijne, twee andere prominente personages uit de "Avonturen van Tijl Uilenspiegel". In het plantsoen voor de Koningstuin staat het beeld van de geoloog en mineraloog Alphonse Renard (1842-1903), lid van de Koninklijke Academie voor Wetenschappen. Dit werk van Alphonse de Tombay (1843-1918) uit 1906 stond eerst tussen de

Standbeeld uit 1906 van de geoloog en mineraloog Alphonse Renard, door A. de Tombay. Het stond vroeger voor het woonhuis van architect E. Blérot, dat in 1965 gesloopt werd.

twee vijvers, maar werd in 1926 naar deze plek overgebracht om plaats te maken voor een monument voor de oorlogsslachtoffers. Bij die gelegenheid werd het kleine plein tussen de vijvers heraangelegd en kreeg het de nieuwe naam van Gedachtenissquare. Het oorlogsmonument bestaat uit een bronzen beeld uit 1926 van Charles Samuël en stenen beelden van Marcel Rau (1886-1966). De bronzen beeldengroep "De Dans", van Jules Herbays (1866-1940), werd in 1913 aan het einde van de tweede vijver geplaatst tegenover de ingang van de abdij Ter Kameren. Slechts weinig mensen weten dat hier een tijdlang de beroemde groep van Rodin, "De burgers van Calais", gestaan heeft. Dat gebeurde in 1910 naar aanleiding van de Wereldtentoonstelling van Brussel in het nabijgelegen Solbosch. De groep van Elsen, die tot de vier zogenaamde originele afgietsels behoort, bevindt zich thans in Londen.

Iets hogerop naar de Louizalaan toe staat het monument voor de koloniale pioniers van Elsen, een werk van beeldhouwer Marcel Rau en architect A. Boelens uit 1934.

In de tuin voor de abdij treffen we een monument uit 1928 aan ter nagedachtenis van luitenant-generaal Dossin de Saint Georges. Het borstbeeld is van Bremaecker, de bas-reliëfs zijn van Berckmans en Hoffman. Ook op het grasperk staat een borstbeeld, gemaakt door beeldhouwer Suman. Het werd ingewijd in 1978 en stelt Henri Dunant voor, stichter van het Rode Kruis.

"De burgers van Calais". Deze beroemde beeldengroep van A. Rodin werd in 1910 tijdelijk nabij de abdij van Ter Kameren geplaatst naar aanleiding van de Wereldtentoonstelling van Brussel.

Detail van het Monument voor de Oorlogsslachtoffers door Ch. Samuël en M. Rau, Gedachtenissquare.

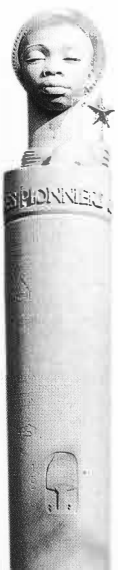

Sculptuur "Feniks 44" van Olivier Strebelle, die de Bevrijding van Brussel door de Britse troepen in 1944 herdenkt en het V-teken van de overwinning symboliseert.

Midden : Affiche voor de danseres Akarova.

Monument voor de koloniale pioniers van Elsene, door beeldhouwer M. Rau (1934).

ENKELE KUNSTENAARS

UIT DE WIJK

Tal van dichters, schrijvers en kunstenaars hebben in de loop der jaren rond de vijvers gewoond. De schrijver en kunstcriticus Camille Lemonnier (1844-1913) woonde eerst op de Vleurgatsesteenweg nr 26 en later in de Meerstraat nr 25, waar hij elke vrijdag bezoekdag hield voor andere schrijvers en artiesten : Max Waller, Georges Eekhoudt, Emile Verhaeren, Albert Girand, Ivan Gilkin, enz.

Behalve danseres was Akarova (pseudoniem van Marguerite Acarin, geboren in 1904) ook decorontwerpster, beeldhouwster en schilderes. Deze veelzijdige kunstenaars debuteerde als danseres in een lokaal waar de groep "7 Arts" bijeenkwam, waartoe de gebroeders Victor en Pierre Bourgeois, Stanislas Jasinski, Marcel-Louis Baugniet, Pierre-Louis Flouquet en Victor Servrancks behoorden. Deze laatste was een van de pioniers van de abstracte kunst in België. In 1923 huwde zij met M.-L. Baugniet, die een grote voorliefde had voor de Russische balletten en haar voorstelde de naam Akarova aan te nemen. Hij ontwierp tot 1929 ook de toneelkostuums voor zijn vrouw, die zij zelf vervaardigde.

M.-L. Baugniet, geboren te Luik in 1906, was zelf een getalenteerd schilder, tekenaar en decorateur. Hij had belangstelling voor architectuur en ontwierp meubels. Zijn werk werd tentoongesteld in Keulen, Bazel, Stuttgart en New York. Hij woonde in het appartementsgebouw "Le Tonneau" aan de Generaal de Gaullelaan nr 51.

In dezelfde collectie :

1. HET JUBELPARK, ZIJN GEBOUWEN EN MUSEA (FR - NL - ESP - GB)
2. HET KERKHOF AAN DE DIEWEG (FR - NL)
3. DE GROTE MARKT VAN BRUSSEL (FR - NL - ESP - GB)
4. DE BEGIJNHOFWIJK (FR - NL)
5. DE HEIZEL (FR - NL - ESP - GB)
6. DE LOUIS BERTRANDLAAN EN HET JOSAPHATPARK (FR - NL)
7. DRIE VOORBEELDEN VAN PASSAGES UIT DE 19de EEUW (FR - NL - ESP - GB)
SINT-HUBERTUSGALERIEN - BORTIERGALERIJ - NOORDDOORGANG
8. ANDERLECHT (FR - NL)
DE COLLEGALE - HET BEGIJNHOF - HET ERASMUSHUIS
9. DE ZAVEL DE WIJK EN DE KERK (FR - NL - ESP - GB)
11. DE SINT-KATELIJNEWIJK EN DE OUDE HAVENDOKKEN (FR - NL)
12. HET LEOPOLDSPARK ARCHITECTUUR EN NATUUR (FR - NL - ESP - GB)

Grafisme : La Page p.v.b.a.

Vertaling : Citracom

Fotogravure : Ro Scan

Productie : Books Line International

Distributie : Altera Diffusion

© Ministerie van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest, dienst Monumenten en Landschappen
Hertogstraat 59-61 - 1000 Brussel
Tel.: 02/512.43.55

© Solibel Edition
Vilain XIII-straat 26
1050 - Brussel
Tel.: 02/640.44.07

GEDRUKT IN BELGIE
WETTELIJK DEPOT: D/1994/6842/13

De collectie "Brussel, Stad van Kunst en Geschiedenis" wordt uitgegeven om het culturele erfgoed van Brussel ruimere bekendheid te geven.

Boeken vol anekdotes, onuitgegeven documenten, oude afbeeldingen, historische overzichten met aandacht voor stedenbouw, architectuur en kunsten... een echte goudmijn voor de lezer en wandelaar die Brussel beter wil leren kennen.

De vijvers van Elsene, eens de visvijvers van de Ter Kamerenabdij, zijn nu een geliefde wandelzone. De omgeving biedt een merkwaardig overzicht van woningarchitectuur, van het midden van de 19de eeuw tot na de Tweede Werldoorlog.

Didier van Eyll,
Staatssecretaris
verantwoordelijk voor het Brusselse erfgoed